

МЕМОАРСКА ГРАЂА

БОРБА ПРИПАДНИКА НОП-а НА ПОДРУЧЈУ ВУЧЕДОЛСКЕ ОПШТИНЕ

(Јун 1942—септ. 1943. године)

Јединице Ловћенског и Никшићког НОП одреда напустиле су под борбом територију никшићког среза крајем маја и почетком јуна 1942. године.

Територија бивше вучедолске општине окупирана је од стране италијанских и квислиншких (четничких и „крилашких“) јединица тек 2. јуна. Била је то у ствари прва окупација највећег броја села ове општине, јер после априлског слома на овом подручју није било непријатељских гарнизона, нити је била успостављена квислиншка власт.

На савјетовању у Штабу Никшићког НОП одреда, одржаном на Капавицама (Бањани) 30. маја 1942. године, одлучено је да се остави један број илегалних партијских радника на окупираној територији. Њима су се касније прикључили илегалци, који су враћени по задатку из Голије, тако да је с подручја вучедолске општине враћено на рад у позадини 6 чланова КПЈ.¹ Осим ових који су враћени из јединица, на терену је остало и још десетак чланова КПЈ или симпатизера покрета и активних партизана, од којих се већина одмах активно прикључила илегалцима, очекујући скори повратак партизана. Већина чланова КПЈ је успјела да се легализује, док су неке четници похапсили, а само су два остала да раде илегално.² Видећи да неће моћи остати у илегалству од сталних четничких хајки и прогона, Вељко Алексић се одлучио да заједно са Петром Дерапшином пође у Босну за јединицама и прикључи им се.³

На окупираној територији наступио је у јуну 1942. године немилосрдан обрачун са свим симпатизерима народноослободилачког покрета, па је за кратко вријеме била наступила криза организоване борбе и партијског рада. Четници и сепаратисти су ликовали, сматрајући да је дошао крај „комунистичкој владавини“ и да се партизани више никада неће вратити. Оваква квислиншка

¹ По задатку Партије враћени су: Вељко Ј. Алексић, Драго Ј. Алексић, Јанко Бјелица, Јеврем Бјелица, Дамјан Лалићевић и Милован Јарамаз.

² За читав период остали су у илегалству Јанко и Јеврем Бјелица

³ Арх. ОК СК Никшић — IX/8 — О. Р.

пропаганда била је захватила читаво подручје Окружног комитета КПЈ Никшић, који се такође налазио у дубокој илегалности, покушавајући да што прије организује рад у позадини и сачува људство. Четници су предузимали чак и драстичне мјере с циљем да застраше народ и потгунс униште илегалце на терену. Тако у наредби командира никшићке жандармеријске чете, изда тој 26. јуна 1942. године, поред осталог, стоји и ово:

„... 1. да се одмах по пријему овога наређења нареди свим мештанима који имају катуне изван села где живе, да без икаквог изузетка одмах здигну у село са свом стоком. . .

5. ако се неко ухвати и позитивно се утврди да је носио храну комунистима, прикривао их или у ма чему помагао **СТРЕЉАТИ ГА ОДМАХ НА ЛИЦУ МЕСТА**“.⁴

Да су услови за опстанак илегалних партијских радника у то вријеме на подручју никшићког среза били више него тешки потврђују нам ове мемоарске биљешке бивших илегалца.

„... Тих дана смо се јављали само ретким појединцима и одмах схватили да је ризично и неумесно јављати се свуда и свакоме, јер је народ био заплашен претњама и терором који је према свим партизанским пријатељима примењиван. Четници су под окриљем Италијана и добивши маха привременим успехом у офанзиви немилосрдно и тирански чинили зулум становништву пљачкајући, бијући и убијајући, а истовремено су ове способно мобилисали и водили у потеру за „коначно уништење партизана“, и то како за главнином која је одступала, тако и за нама позадинцима чим су открили наше присуство. А ми смо били исцрпени ранијим маршевима и борбама, без хране и довољно муниције, слабо наоружани, те се у случају сукоба није могла прихватити ни приближно равноправна борба. И тако смо се одмах, уместо предаха и одмора, суочили са тешким борбама за опстанак“.⁵

... Стање је било уопште врло лоше: четници се држе као да је једном заувјек нестало „партизанског ува“, врше се на све стране претреси, а ако има још ког пријатеља нашег, овоје мисли крије у „девет јама“... Страх од четника и њихове одмазде и гепресалија био је ушао у кости и тамо гдје се то раније не би могло ни претпоставити. . . Кад дође до најтежег, показује се оно старо народно — „при својој глави и оца по глави“... Страх обузима људе, а многе је већ била савладала и четничка пропаганда“.⁶

У тако изузетно тешким околностима дошло је до формирања и консолидације рада илегалне партијске ћелије на терену окупране територије вучедолске општине, у љето 1942. године. Да би се што боље сачувала конспирација, дошли су на идеју да

⁴ Зборник НОР, III. књ. 4, док. број 213.

⁵ Фељтон „Политике“ од 13—24. маја 1965. године.

⁶ Арх. ОК СК Никшић — II/7 — Б.

Ћелија носи шифровано име, па је на предлог Јанка Бјелице⁷ прихваћен назив „99”. Ова ћелија је оформљена у Братогошту, више села Врбице, које је већ било познато устаничко мјесто.

Већина партијских радника, изузев оних који су остали у илегалству, била је стрпана у четничке затворе, којих је за кратко вријеме у вучедолској општини било више, али су најтеже прошли они који су доспјели у затвор на Кљаковици, гдје је тврда зграда жељезничке станице била претворена у затвор. Но, ни батине, ни малтретирања, пријетње и свакодневна саслушавања нијесу онемогућили рад комуниста. У затвору група комуниста одржава партијски састанак и прима у своје редове Михаила Лалићевића, једног од ухапшених првобораца овога краја, који је имао примјерно држање пред непријатељем. Секретар ове ћелије која је привремено дјеловала у четничком затвору био је Драго Ј. Алексић, предратни комуниста, из Подврши.

Прије одласка Петра Драпшина и Вељка Алексића у Босну, средином јуна мјесеца, био је заказан партијски састанак у селу Подврши (на мјесту Љутине), али се он није могао одржати због четничких претреса терена, као и због тога што није била успостављена веза између свих чланова КПЈ на терену.⁸

Да би дјеловање партијске организације „99” било што успјешније, одлучено је да се она подијели у три групе (одјељења), с тим што је Јефто Бјелица, као секретар ћелије, имао задатак да обједињава рад група. Тако је прва група обухватала комунисте с подручја села: Врбице, Вучјег Дола, Убала, Црквица и Ковача. Секретар ове групе (одјељења) био је Јефто Бјелица. Друга група је обухватала Коравлицу и Пилатовце, а њен секретар био је Косто Перућица. Трећа група је обухватала: Враћеновиће, Подврш, Почековиће, Видне и Мируше. Секретар ове групе био је Дамјан Лалићевић.⁹

За дјеловање партијске ћелије „99” било је неопходно да ступи у везу са неким вишим партијским руководством и да посједује сопствену партијску технику за умножавање летата и пропагандног материјала, којима ће разобличавати штетно дјеловање квислиншке власти и организатора четничког покрета међу необавијештеним становништвом. То је изискивало велики ризик, али је у таквим условима борбе и илегалног рада то био једини начин да ћелија нађе садржај рада и одржи дух ослободилачке борбе. „Партијску технику”, тј. једну писаћу машиницу, шапирограф и нешто писаћег материјала за умножавање донио

⁷ Јанко Бјелица је био инжењер машинства. Још од 1919. године био је на Београдском универзитету члан Марксистичког клуба. У априлу 1941. године ухапшен од Гестапоа, али је успио да из Београда избјегне у партизане. Умро 3. јуна 1947. године као директор Дирекције жељезница Сарајево.

⁸ Арх. ОК СК Никшић — IX/16 — ОР.

⁹ Арх. ОК СК Никшић IX/16 — ОР.

је ноћно Глигор Срданов Бјелица из Херцеговине и склонио на тавану сопствене куће (у Врбици).¹⁰

Тешко је било успоставити везу са вишим партијским руководством. Одлучено је да се покуша успоставити веза са Среским комитетом КПЈ Дубровник, преко којега би се добијали тачни подаци о стању на фронтовима савезника, као и о стању наших пролетерских јединица које су се налазиле у Босни. Јанко Бјелица је саставио шифровану поруку и упутио је заједно са „кључом“ за шифру Среском комитету КПЈ Дубровник.

Поруку за Срески комитет КПЈ Дубровник однио је Милан Радмиловић, кројачки радник из околине Билеће, који је познавао једног симпатизера партизанског покрета у Дубровнику. Дубровник је добро дошао као удаљено мјесто преко 50 километара ради боље камуфлаже. Осим тога, из Дубровника је било могуће набавити и писаћи материјал.

Страховања од могућности провале нијесу била дуготрајна. Срески комитет КПЈ Дубровник је одговорио да је примио поруку и кључ за шифру, те је такође шифровано упутио поруку организацији „99“, тражећи да се и убудуће једино путем шифрованог писма достављају извјештаји о стању на терену, док ће они редовно по куриру достављати податке о стању и акцијама главнине партизанских снага у Босни.

Тако је већ с јесени 1942. године, када су и хајке на илегалце биле релативно стишаније и мањег обима, илегална партијска ћелија „99“ врло интензивно почела рад на растурању летака. Основни је циљ био да се што прије на подручју бањске и вуче-долске општине, а некад и шире, становништву каже истина о партизанским снагама у Босни и о развоју ситуације на савезничким фронтовима. Леци су обично припремани на једној кућаној страници, а затим умножавани у неколико десетина примјерака и растурани ноћу чак и до најудаљенијих села на подручју ове двије општине. Већ послеје растурања другог летка, који је имао наслов

*„Тврд је орах воћка чудновата,
Не сломи га, ал' зубе поломи“ (Његош)*

кроз села су се почеле ширити оптимистичке вијести и осјетно је повраћен дух и вјера у побједу ослободилачке војске. Коначно, народ је схватио да четници шире лажну пропаганду о „то-талном уништењу партизана“ и о „скором паду большевичке Русије“, „закључењу мира између Енглеске и Њемачке“ и сл.¹¹

Везе између група и појединих комуниста на терену, као и растурање летака обављали су провјерени патриоти и људи ода-ни народноослободилачком покрету. Тако су курирске послове

¹⁰ „Ларт. текника“ је послеје 2—3 месеца пренесена у једну пећину у Братогошт и ту је остала за читаво вријеме.

¹¹ Арх. ОЖ СК Н. IX/6 — ЈОР.

обављали: за Коравлицу Бајо Папић и Данило Перућица, који су се повезали и са илегалцима у Херцеговини (у Глумцима са Новаком Анђелићем), као и на подручју граховске општине (Војо и Чиле Ковачевићи и др.). Интересантно је да је убрзо успостављена веза и са Билећем, и то са домобранским поручником Мехмедбашићем. Ову везу са Мехмедбашићем успоставио је Новак Перућица. Од Мехмедбашића су редовно добијани подаци о непријатељским намјерама, као и други материјал. Ова веза је одржавана све до августа 1943. године, када је поручник Мехмедбашић премјештен из Билеће. У Билећи је успостављена веза и са Неђом Јанићем и Пеком Папићем.

У јануару 1943. године успостављена је веза и са ОК КПЈ Никшић, и то преко Марка и Војина Пејовића, који су били у Никшићу. Преко те везе је Вјера Ковачевић, члан ОК, слала поруке Зорки М. Булајић, која је на Вилусима служила као један од центара за везу са илегалцима на подручју неколико општина. Преко ове везе на Вилусима поруке су обично преносене у омотима од чоколаде. За организацију „99” поруке је обично доносио Коста Бановић, из Почековића.¹²

Већ у октобру 1942. године хелија „99” успоставила је везу и са јединицама НОВ у Босни. Преко курирске везе, послје повратка Блажа Јовановића са 17 другова из Босне у Црну Гору, организација је сазнала право стање у јединицама НОВ на ослобођеној територији у Босни. Осим тога, набављен је и радио-апарат, и то опет преко везе Милан Радмиловић — Дубровник.¹³

Врло је интересантан податак о камуфлажи припадника НОП-а Новака Перућице, који је као официр био постављен за командира националистичке чете на Враћеновићима. Он је искористио положај, па је чак по задатку који је добио од чланова КПЈ провјеравао истинитост вијести да ли је убијен Никола Ђурковић, при чему је користио кола Крста Поповића! Иначе, он је од поручника Мехмедбашића редовно добијао извјештаје, који су добро дошли илегалцима на терену.¹⁴

Особиту активност хелија „99” испољава уочи и у току битке на Неретви. Када су подручје вучедолске општине запосјеле јединице Крста Поповића, које су имале задатак да „чувају црногорску границу” од продора партизана из Босне, два члана КПЈ — Станко Тодоровић и Вуко Ненезић, који су били закамouflирани у овим јединицама, добили су задатак да се повежу са илегалном партијском хелијом на терену. Они су то успјели и том приликом су истакли чињеницу да се у јединицама К. Поповића налази велики број симпатизера партизанских, који ће у случају наиласка партизана извршити саботаже у јединицама и допринијети да се оне распадне.¹⁵

¹² Исто.

¹³ Саопштио Радивоје Радмиловић.

¹⁴ Арх. ОК СК Н. — IX/16 — ОР.

¹⁵ Исто.

Пошто су четници хтјели да мобилишу што већи број „добровољаца“ за одлазак у Босну за „коначан обрачун“ са партизанима, протурајући лажну пропаганду да се иде у борбу против усташа, пред партијском организацијом је постављен конкретан задатак да се што више разбије, та непријатељска акција и да се људима каже права истина, тј. да четници не иду у поход против усташа, већ против партизана. У том циљу је одржан састанак комуниста у Љесковици (између Почековића и Видана), почетком фебруара 1943. године. Одлучено је да Дамјан Лалићевић и Обрад Перишић (Шупић) успоставе везу са илегалцима у Врбици, како би се што организованије извела акција разбијања четничких намјера. На састанку у Братогошту одлучено је да се издају леци и да се отворено разговара на зборовима и иступа против ове четничке акције. Партијска организација је задужила Обрада Перишића да иде директно на збор непријатеља који је требало да се одржи у Враћеновићима. Он је пошао наоружан на збор и отворено иступио називајући тај „поход“ срамном акцијом, јер је то борба против своје браће, а за интерес окупатора. Непријатељи нијесу смјели да разоружају Обрада, јер им је он запретио оружјем, али су одмах по његовом одласку упутили патролу са задатком да га ухвати и везаног доведе на Враћеновиће. Међутим, Обрад им се супротставио оружјем. Ни касније није допустио да га разоружају.¹⁶

Но, и поред активног рада на разбијању непријатељске акције за поход на Неретву, ипак се на списку нашао укупно 31 „доброволац“, међу којима су само двојица били спремни да учине услуге партизанима. Један од њих је прешао на страну партизана, али је после је био убијен од стране четника, јер је код њега нађена порука коју су партизани били упутили по њему у Црну Гору.¹⁷

Комунисти су били донијели одлуку да изведу и једну диверзантску акцију на прузи Билећа—Никшић. План је био да се нападне воз којим су транспортовани четнички добровољци Баја Станишића. Ова акција је имала смјелу замисао — срушити композицију и изазвати панику, што би многе поколебало. Међутим, због колебљивости неких неодлучних диверзаната, који су се гласчили да четници и окупатор не спале сва села, ова акција није изведена.¹⁸

Организација је и даље радила и растурала летке. Постоји сачуван један примјерак летка који је умножен и рстурен баш у јеку битке на Неретви. Он је носио наслов:

*„Аганлија и Кучук-Алија,
Мула Јусуф, највећи дахија“.*

¹⁶ Арх. ОК СК Н. — IX/16 — ОР.

¹⁷ Четници су убили Петра Шекарића на Дивину (IX/16 — ОР).

¹⁸ Арх. ОК СК Н. IX/16 — ОР.

Летак је обавјештавао становништво да окупатор у „поробљеној Црној Гори врши учестана стријељања њених најбољих синова, док се из бројних тамница чује лелек и вапај хиљада и хиљада све бираних Црногораца”, јер су „ви родољуби, „све што није хтјело да се утрепне у срамотну издајничку раду” . . . „побацано да труне и умире од глади по тамницама Цетиња, Подгорице, Колашина, Никшића, или је као бесправно робље окупатор стрпао у своје злогласне лопоре по Албанији и Италији”. Затим се разобличава лаж коју квислинзи шире о тобожњем паду Биџаха, као партизанске пријестонице, коју „Мула-Јусуф у лицу Блажа Ђукановића, бившег излапљеног и оглувљелог југословенског ђенерала”, узалудно сије, наводећи да су му та обавјештења тобож јављена из „Штаба лимско-санџачких одреда”. Затим се дају подаци о ширењу партизанског ослободилачког таласа и ослобађању градова широм Босне и скором очекивању доласка партизана на терен Црне Горе. „Сад баш дивизије храбрих партизана продиру у Херцеговину у правцу Коњица, Љубушког, Мостара, а то је на вратима ломне Црне Горе. Зато цетињски Мула Јусуф љуто цвили као гуја у процијепу. Хоће новим лажима да обмане Црногорце, да их мобилише и да их изведе на кланицу за рачун фашистичких гадова, а противу наше дичне НОВ. . .” Летак затим обавјештава о побједоносним кретањима Црвене армије, која у „садашњој величанственој офанзиви немилнице ласми, руши и уништава побјешчеле Хитлерове хорде. Затим се у летку говори о организованим партизанским одредима у Србији, Словенији, Хрватском Загорју и Македонији, док једино „Црна Гора и Херцеговина стењу под разним дахијама“ . . . „Под Острогом је други чивени дахија Аганлија у лицу бившег пуковника Баја. Покушавао је овај изрод да са Црногорцима оде у помоћ Павелићу и окупатору пут Босне и Далмације, али срећом без успјеха. . . Кучук Алија под образином бившег капетана Павла Ђуришића жари и пали по несретним Васојевићима, Морачи, Пиви и Санџаку. Пошто је млаћи, труди се да у братоубилачком крвољештву претекне у овему старије дахије. Сем тога узвизао је костопринство из Србије прогнаном шефу некаквог ђенералштаба и тобожњем министру војном без војске Дражки Мехмедовићу. . .^{18а}

Курирске везе са Штабом III ударне дивизије успостављене су одмах по избијању пролетера у околину Невесиња.¹⁹

Поруке које су стизале до пролетерских бригада биле су у виду депеша. Тако је одмах по успостављању веза стигла порука да се на терену образују мање групе од наоружаних позачинаца, које би дјејствовале у сусрет бригаама које су се кретале из правца Невесиња. За водника једне наоружане групе (јачине

^{18а}) Оригинал летка чува се у Архиви ОК СК Никшић.

¹⁹ Курири до III дивизије и обратно били су: Милош Краљетић, Игњат Вјелица, Миливоје Мусић, Мирко Уљаревић и Рако Вјелица. (Саопштили Дамјан Далићевић и Радоивоје Радмиловић).

једног вода) именован је био Обрад Шупић (Перишић). У њеном саставу су већином били скојевци.

Од Штаба III ударне дивизије стигло је неколико наређења. Према сјећању преживјелих комуниста из организације „99“, те поруке Штаба III дивизије биле су сљедеће:

- 1) да се прикупе подаци о снагама непријатеља на овом сектору и о њиховом распореду и намјерама;
- 2) да се успостави веза са Николом Поповићем, који се налази у Цуцама;
- 3) да се да тачан извјештај да ли је погинуо Никола Ђурковић;
- 4) да се успостави веза са кућом Миљка Булајића на Вилусима;
- 5) да се припреми један број бораца за ступање у партизанске јединице, итд.

Интересантно је да су се међу националистима К. Поповића, који су били на Враћеновићима, нашли и неки херцеговачки партизани, међу којима је било и комуниста. Тако је њих девет ступило у везу са симпатизерима НОП-а на Враћеновићима, гдје је био одржан партијски састанак (у згради националистичке команде мјеста). Наиме, „националисти“ су под видом исљеђивања „спровели“ у команду мјесне комунисте и тако их допратили и отпратили, а све под носом непријатеља.²⁰

На састанку у Јарчиштима било је одлучено да се ноћу изведе напад на четнички штаб „војводе“ Петра Баћовића, који се налазио код Бијеле Рудине. За руководиоца у овој акцији био је одређен Новак Перућица, али је наилазак јаких њемачких колона из правца Билеће омео извођење ове акције, јер су Њемци били ухапсили Новака Перућицу и одвели га у Никшић, одакле се спасао посредством једног четничког официра, који га је познавао.

Међутим, пренапад на четнички штаб извршила је група илегилаца и симпатизера НОП-а из горњег дијела вучедолске општине. Овај напад на четнички штаб, који се налазио у Шобадинама, више Билеће, имао је ефекта, иако су Петар Баћовић и његови сарадници успјели да побјегну у правцу села Богдашића, оставивши оружје и опрему. Послије ове акције, у ствари оружаног пренапада, четници су затражили помоћ од Италијана, који су из Билеће гађали партизанске положаје артиљеријом, али без резултата. „Војвода“ Петар Баћовић још није био успоставио контакт с Њемцима, па се био склонио више Билеће, у непосредној близини италијанског гарнизона (село Подогорч).²¹

Послије поруке из Штаба III ударне дивизије да се пошаљу добровољци у састав јединица, са подручја вучедолске општине,

²⁰ Арх. ОК СК Никшић — IX/16 — ОР.

²¹ Арх. ОК СК — IX/6 — ОР.

тј. из хелије „99” било се јавило 12 добровољаца.²² Они су сви под оружјем били стигли у Врбицу, али је услједило ново наређење — да се одустане од поласка, а да се изведу акције у позадини непријатеља и да се појача активност на објашњавању народу новонастале ситуације.

Приликом повратка, у ствари безглавог и паничног бјекства четника са Неретве, једна група четника са командантом једног батаљона „добровољаца” Симом Ераковићем вратила се преко Врбице у Бањане. Том приликом је Симо изјављивао, правдајући четничко бјекство: „Ево колико ратујем, још таквога чуда и такве војске нијесам видио! Свуда се појаве!”

У мају 1943. године на терен вучедолске општине дошао је по задатку и Петар Комненић.²³ Убрзо по његовом доласку у Братогошту је одржан један шири састанак на којему су комунисти с подручја вучедолске и бањске општине упознати о ситуацији на фронтovima и о непосредним задацима шта треба у току непријатељске офанзиве да раде на терену. Овом састанку је присуствовало неколико десетина наоружаних бораца, који су већ на терену припадали организованим групама. Међутим, збор није одржан у потпуној тајности, јер је један четник био сакривен у крошњи једног дрвета и касније је четницима испричао све што је чуо.

У прегрупацији окупаторских јединица непосредно пред почетак битке на Сутјесци и на сектору дјеловања хелије „99” одиграло се неколико драматичних обрта. Појава њемачких колона из злогласне 7. СС дивизије изазвала је праву пометњу у четничким редовима, особито послје разоружавања преко двије хиљаде четника Лимско-санџачких одреда у Колашину и Андријевици, средином маја 1943. године.²⁴

Видећи општу збуњеност четника и њиховог руководства, комунисти из хелије „99” доносе одлуку да изврше разоружање четничких колона, које су деморалисане и у приличном нeredу наилазиле из правца Гацка. Донесен је план да се разоружавају само вође и четници са брадама, а да се осталима „одржи лекција” и укаже на издају, па да се слободно пропусте да иду кућама. Оваква замисао је заиста била смјела, тим више што је однос снага био десетоструко у корист четника. Међутим, рачунало се на психолошки моменат — четници су били збуњени поступцима Немаца, а осим тога нијесу знали колике су стварно снаге парти-

²² Добровољци су били: Јефто, Рако, Игњат, Милосав и Јеврем Бјелице, Дамјан Лалићевић, Косто Перућица, Обрад Шупић, Раде Пејовић, Радован Г. Бјелица, Пеко Милошевић и Михаило Лалићевић.

²³ Петар Комненић, професор из Пилатоваца, један је од организатора устанка у вучедолском и бањском крају. Био је командант првог партизанског Бањско-вучедолског батаљона. „Зборник НОР” III/3, док. 100, и др. . .

²⁴ Види: „Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије”, стр. 474.

занске испред њих. Тако је двадесетак наоружаних партизана успјело да практично избади из строја неколико стотина добро наоружаних четника и да их још више деморалише.

(Комунисти су поставили засједу око пута у Врбици, куда су наилазиле на извјесном одстојању четничке колоне. На неколико околних чука истурили су тројке, које је требало да демонстрирају јединице на положајима, док су друга неколицина остала на сред пута и мирно сачекала четнике, обављајући главни задатак — разоружавање четничких вођа и њих који су имали браде. По плану је требало да се четници зауставе, а затим да се „главни” одведу у „команду”, која се у ствари састојала од једнога борца, који је у скривитој вртачи чувао одузето оружје, а то је био Радован Николић, из Ковача).

Овој акцији разоружавања четничких вођа прикључила се и група партизана с Баљака, коју је предводио Радован Бајовић. Тако је акција потпуно успјела. Она је имала позитиван првенствено политички ефекат, јер је говор који су „комесари” одржали четницима имао снажан одраз. При покушају четничких руководилаца да се јединице среде и изврши контраналад, многи четници су отказали послушност и разишли се (разбјежали) кућама. И у погледу количине заплијењеног оружја резултат ове акције био је импозантан: 5 пушкомитраљеза, 30 пушака, 2 пиштоља и један двоглед.²⁵

Иако је партијска ћелија постигла овако значајан резултат, ипак се у њеним редовима јавио један број колебљивих елемената, који су насједали причи да ће окупатор и четници предузети мјере одмазде према побуњеној Врбици и спалити је. У ствари, такву одмазду је логично било и очекивати, па је у том циљу партијска ћелија „99” и одржала два састанка, тражећи најбоља рјешења и превентивне мјере у случају покушаја непријатељске одмазде. Један састанак је одржан у Врбици, а други у Братогошту. Одлучено је да се становништву савјетује да се оклони издигом на катуне у Братогошт. На састанку је ипак преовладало мишљење да је акција разоружавања четника правилна и да се не треба бојати одмазде, већ појачати оружане акције у смислу директива пристиглих од главнине партизанских снага.

Са састанка у Братогошту упућена је порука комунистима из доњовучедолских села да се спреме и сви на освит 7. јуна буду у Врбици, гдје ће се донијети одлука о евентуалном покрету ка главнини снага НОВ, према Пиви и Волујаку. Веза с јединицама је већ била прекинута, усљед проласка већих њемачких колона из правца Билеће и Гацка према Никшићу. То су били дјелови њемачке 7. СС дивизије. Осим тога, одлучено је да се поново изведе напад на штаб „војводе” Петра Баговића, који се налазио у Шобадицама код Билеће. Међутим, изненадни упад једне њемач-

²⁵ Арх. ОК СК Н. IX/6. — ОР.

ко-ушашке јединице у зору 7. јуна 1943. године у Доњу Врбицу пореметио је овај план и наметнуо сасвим другу ситуацију.

У зору 7. јуна стигла је група од 7 наоружаних комуниста из доњовучедолских села и размјестила се у двијема колибама бјеличким, под Кокотом, више Врбице.²⁶ Били су се прикупили и остали наоружани борци из других села. Нико није претпостављао шта ће их снаћи тог јутра.

Једна чета Њемаца и ушаша са релејне станице Плана, која је имала задатак да осигурава пролазак њемачких колона, упала је тога јунског јутра у Врбицу, с циљем да изненади становништво и попали куће. То је била одмазда за ватру отворену на једну њемачку колону која је претходног дана прошла кроз Врбицу и Црквице, као и освета за разоружање четника. А већ и сама појава наоружаних бораца у неком мјесту била је довољна да изазове немилосрдне репресалије, поготово ако су домаћи издајници тражили интервенцију окупатора. Врбица, као типично партизанско село, била је одређена за уништење.

Тишину тога јутра пореметили су измијешани позиви за бјежање испред Њемаца и плотуни које су њемачки војници просипали на све живо што се нашло пред њима. Њемци нијесу разабирали ни жене, ни дјецу, особито кад су већ зашли дубоко у село и отпочели да пале куће.

Окупљени комунисти су брзо донијели одлуку — помоћи становништву да се спаси и прихвати борбу. Први је почео да пуца на Њемце један Словенац (мајор Јегдић), који се нашао на терену. Он је разумио команду њемачког официра, да се похватано становништво прикупи у једну кућу, а затим да се кућа затвори и запали. Јасно је већ било шта Њемци намјеравају, јер је неколико кућа већ било у пламену.

У борбу је најприје ступила десетина комуниста, а затим су, чувши пуцњаву, прискакали наоружани људи, не само из Врбице већ и из околних села. Само је један број окурјелих четника остао по страни, спречавајући неке родољубе који су пошли да притекну у помоћ селу у пламену.²⁷

Послије неколико часова борбе Њемци су потиснути према Вардару, док их се свега неколико задржало у једном кршу, дајући отпор. Читаво село је кључало као лонац. Чули су се јауци рањеника. И старци су учествовали у борби. Карактеристичан је био случај старога Пеше Бјелице, без ноге, инвалида из балканског рата. Он се сусрео са Њемцем и успио да га убије и скине с њега оружје.

²⁶ Из доњовучедолских села били су у овој борби: Дамјан и Михаило Лалићевић, Обрад Шупић, Јелисавета Ђуровић, Раде Пејовић и Новак и Косто Перућица (IX/7 — ОР.)

²⁷ Обрета Будалића, из Ковача, четници су испратили плотуном из пушчак, спречавајући га да иде у помоћ „комесарима“, а он је квислинзима рекао: „Њемци ће отићи, а ми ћемо остати да живимо са нашим комшијама, којима данас горе домови!“

Борба је престала тек послерије подне, кад је испод Вардара наступио стрељачки stroj Италијана. Партизани и становништво Врбице повлачили су се у правцу Братогошта, а на окрвављено разбојиште су ступили Италијани. За њих се указала изузетно повољна прилика: у попаљеном селу могли су пронаћи још коју кокош и још понешто за пљачку.

Њемци су покупили мртве и рањене, а затим су спалили још неколико кућа око пута и упутили се у правцу Доње Врбице (пут школе). Њемци и усташе су у овој борби имали 32 мртва и 5 рањених (рачунато по броју носила). Партизански губици су били неупоредиво мањи (партизани из заклона пуцали на Њемце који су били у опсади): погинуо је један, а четворица су рањени. Осим тога, Њемци су убили три жене и једно дијете у току борбе²⁸

Међутим, за Њемце и усташе овакав исход борбе био је веома неповољан, па су тражили нове жртве. И нашли су их. У Доњој Врбици становништво се није било склонило с пута куда је наишла њемачка колона, па је прилика за одмазду била као поручена. То је становништво било прочетнички оријентисано, па се није плашило Њемаца, сматрајући да им они неће ништа. Међутим, Њемцима је било свеједно — хтјели су да „намире” жртвама оно што нијесу успјели у току борбе. По казивању Игњата Бјелице, Јефто Бјелица је касније дао овакав опис масакра који су тога дана Њемци направили у Доњој Врбици.

„... Испред школе у Д. Врбици изашле су 3 жене пред колуу њемачку. Њемци су их потјерали без задржавања у школу, гдје је живјела једна избјегличка породица (Ристо Уљаревић). Ту је још било десетак жена и дјеце, које су Њемци узгредно кроз село прикупили. Због чега су се прикупљала ова недужна дјеца и жене на путу куда пролазе Њемци? Више села био је крш обрастао шумом и сви су се могли склонити. Зашто су жене излазиле пред њих? Да ли је то била радозналост или наивна заблуда — да се рањенима укаже милосрђе? Жене и дјецу стрпали су у учионицу. Преблиједјеле жене и уплашена дјеца предосјећали су зло од продорних погледа окрвављених Њемаца. Настао је прасак пиштоља, чули су се крикови и јауци жртава, које су падале испод окрвављених школских клупа. Осмогодишњи синчић Радована Уљаревића, чија је мајка већ лежала изрешетана мецима, покушао је да побјегне из тога пакла, али није успио — Њемци су га из ходника вратили унутра. Несрећно дијете је побјегло испод школоких клупа, али је избодено бајонетима њемачких и усташких звјерова!... Седамнаесторо дјеце, жена и стараца лежало је искасапљено у учионици у локвама сопствене крви по којој је газила фашистичка чизма... Њемци су затим запалили ватру на сред школе и спалили школску зграду заједно са покла-

²⁸ Погинуо је борац Мирко Уљаревић, а рањени су: Јефто, Рако, Борђе и стари Лимун Бјелица. Њемци су убили: Луцију, Видосаву, Спасенију и Момчила Бјелицу (дијете од 5 година).

ним жртвама у њој. И док се пламен повијао кроз напукле зидине школе, а дим високо колутао над њом, колона Њемаца са носилима узмицала је путем за Плану. . .”²⁹

Борба од 7. јуна 1943. године у Врбици имала је веома снажан одраз. Треба подсјетити да се она одиграла баш у вријеме када је главнина партизанских снага водила натчовјечанске борбе пробијајући обруче на Сутјесци и Зеленгори. Она се одиграла у дубокој позадини и била је симболичан, али врло упечатљив доказ да није све било стегнуто у обруч и да се ослободилачка борба разбуктава и тамо гдје се окупатор није надао. Партијска ћелија „99” крунисала је овом побједом над Њемцима и устацима своје успјехе из периода потпуне илегалности. Сад су им отворено и оружјем показали да су присутни и моћни да бране народ.

Напад на село Врбицу окупатори су заиста скупо платили, и то баш онда кад су рачунали да ће уништити све партизане.

Послије ове борбе наступиле су трзавице и неслагања, чак и међу члановима КПЈ. Опет је ћелија интервенисала снагом аргумената и раскрињкала малодушне и колебљиве, који су насиједили опортунистичкој пропаганди: „Ето, село је страдало због неколицине који су довели до овога!” Комунисти су разбили овакву паничарску пропаганду и већина је одобрила поступак оружаног супротстављања окупатору, па макар жртве биле и веће. Јединство је сачувано захваљујући упорности комуниста.

Већ након осам дана послије ове борбе, док су јединице III ударне дивизије НОВЈ водиле борбе на Сутјесци, услиједила је једна казнена експедиција од стране окупатора (Италијана) и квислинга (које је предводио Мирко Кешел, прерушен у италијанског официра), јер су хтјели да изненадним упадом у села Подврш и Почковиће казне „бунтовнике”. Италијани су опљачкали неке куће, и то по списку који су посједовали, тачно одабирајући партизанске породице. У овој акцији Италијани су похватили и одвели на Вилусе 12 лица из ових села.³⁰

Истог дана док су Италијани и квислинзи пљачкали по Почковићима, два илегалца из Херцеговине упала су међу њих, те замало нијесу настрадали. Међутим, њих је из обруча извео Перо Перишић и повезао их с илегалцима који су се налазили у Стражишту.³¹

²⁹ Арх. ОК СК Н. IX/6 — ОР.

³⁰ Интервјуирани су: Јошо, Андрија и Сава Пејовић, затим Мара Шулић, Риста Лалићевић, Душанка Лалићевић, Васа Бановић, Милева Кукић, Коста Бановић, Исак Бањовић, Благоје Бановић и Новица Алексић.

³¹ Арх. ОК СК Н. IX/16 — ОР.

Већ од друге половине јуна и до почетка јула 1943. године почели су да пристижу преживјели борци са Сутјеске, од којих је вишина била рањена.³²

Доласком бораца са Сутјеске број чланова КПЈ у доњем дијелу општине вучедолске нагло се повећао, па је од бивше друге и треће групе оформљена једна партијска ћелија којом је руководио Дамјан Лалићевић, а обухватала је села: Мируше, Видне, Почекониће, Подврш, Враћеновиће, Коравлицу и Пилатовце.³³

Основни задатак који се тада поставио пред комунисте био је смјештај рањеника и брига о њима. Оформљене су мање оружане групе, које су имале задатак да крстаре по селима.

И у селима горњег дијела вучедолске општине (Вучи До, Врбица, Ковачи, Убла и Црквице) број чланова КПЈ се повећао доласком бораца са Сутјеске, па је и ћелија омасовљена. На тај начин бивша илегална ћелија „99” практично је бројно утростручена и од ње су се сад оформиле двије самосталне и прилично бројне ћелије.

Иако се ближио крај италијанском фашизму, нијесу још престајали његови посљедњи трзаји. Италијани су покушали да преко квислинга организују масовно разоружавање, позивајући свакога ко посједује неко оружје да га донесе „на преглед” (у ствари да га преда) на Вилусе. Међутим, захваљујући раду партијске организације, с подручја вучедолске општине је врло мали број људи предао оружје. Били су то само колебљиви и квислиншки елементи, који су се још покоравали наређењима пораженог непријатеља.

На Илиндан, 2. августа 1943. године, у Коравлицу је упала једна колона Италијана и почела да пљачка. Убили су Јефта Папића, који им се успротивио, а ухватили Коста и Баја Папића и сvezане их повели.³⁴

Квислинзи покушавају да доведу и Њемце на терен и да помоћу њих похватају комунисте. Тако је 19. августа из Билеће преко Мокрога Дола и Пилатоваца изишла једна колона Њемаца до Обљаја, при чему је ухватила два лица из Подврши и одвела их у Билећу.³⁵

³² Са Сутјеске су се вратили: Војин Јарамаз, Милан Кецојевић, Васо Кецојевић, Митар Алексић, Петко Алексић, Рако Лалићевић, Богдан Лалићевић, Љубо Пејовић, Петар Пејовић, Радосав Пејовић, Ристо Алексић, Здравко Комненић, Цица Комненић и Радован Папић. (Вид. исто као под 31.).

³³ Парт. ћелију доњовучедолских села сачињавало је ових 28 чланова КПЈ: Дамјан Лалићевић, Михаило, Богдан и Рако Лалићевић; Алексићи: Петко, Митар, Сава, Даница, Ристо; Кецојевићи: Милан, Живко и Васо; Јарамаз Војин, Перишић (Шупић) Обрад; Пејовићи: Раде, Љубо, Петар, Михаило и Радосав; Комненићи: Петар, Здравко, Цица и Војин. Перушица Косто и Данило и Папић Радован и Бајо и Вујовић Војин.

³⁴ Бајо Папић је сvezан утекао, а Косто је одведен у Требиње, одакле је побјегао по капитулацији Италије, септембра 1943. године.

³⁵ Ухваћени су Михаило и Мила Пејовић.

Поново је, у августу, услиједио испад једне моторизоване њемачке колоне до Почековића, одакле су се раздвојили у два правца: једни су доспјели до Мацавара, а други до Мируша, али нијесу успјели да икога ухвате.

У току августа оформљена је једна комбинована партизанска чета, јачине до сто бораца, која је слободно крстарила селима и средином септембра упутила се у сусрет јединицама Пете црногорске пролетерске бригаде. Већина ових бораца ушла је у њен састав.

У знак захвалности и признања за смјелост припадника ћелије „99” и симпатизера народноослободилачког покрета из угатичког мјеста Врбице, Савез бораца општине Никшић је, уз помоћ јединица ЈНА, подигао у јуну 1961. године спомен-чесму на којој стоји податак да је на том мјесту 7. јуна 1943. године разбијена њемачка колона.

Гојко М. Килибарда